

Військова музика - гвардія гетьманського уряду

На території України військова музика зароджується у козацькому середовищі наприкінці XVI ст. На Січі, за даними українського історика І.Крип'якевича, в одному полку з 500 вояків був 1 трубач, 1 сурмач і 1 довбуш. Бубни або литаври, які належали до військових клейнодів, використовувалися в особливих випадках. Приміром, збір козаків на раду або винесення військового прапора. У воєнних походах і вартувій службі важливу роль відігравали трубачі: трубили тревогу, повідомляли полки про небезпеку, подавали різні сигнали-оповіщення [1, 253]. З утворенням козацько-гетьманської держави відповідно до територіально-полкового устрою була створена мережа полкових військових музикантів, службова діяльність яких включала сигнальну службу та участь в церемоніалах. Полкові музики підпорядковувалися полковому уряду і належали до розряду полкових військових служителів [2, 20-28].

Наприкінці XVII ст. при вищих урядових установах з'являються наймані професійні надвірні гетьманські служби – жолдацька сторожа, надвірна компанійська сторожа і музика військова або генеральна військова музика, тобто державна, гетьманська [3, 273-274]. Діяльність служителів військової музики, належала до репрезентативної сфери суспільно-політичного та культурно-музичного життя держави, була основою військового церемоніалу [4, 3]. Історик А. Востоков у своєму дослідженні згадує, що під час прийому російського посольства у Батурині гетьманом І. Мазепою 1688 р. посла разом з гетьманом зустрічала генеральна старшина і військовий оркестр [5, 202]. У липні 1706 р. вперше відвідав Київ російський цар Петро I, якого зустрічали "при игрании музыки войсковой" [6, 502-508].

Військовий оркестр очолював старший трубач, або "атаман трубецкой". Складався він з невеликої кількості учасників, що грали на трубах, сурмах, валторнах, гобоях, іноді до них додавались ударні інструменти – литаври й бубни [4, 3]. З ревізійної книги 1723 р. можна довідатися, що "музика войсковая" складалася із семи осіб : чотирьох "тренбачей", одного "довбиша" і двох "пишалок" [7, 293]. З опису міста Батурина 1726 р., який був здійснений через вісімнадцять років після розорення міста князем О.Меншиковим, дізнаємося, що за указом гетьмана Івана Скоропадського у передмісті колишньої столиці «поселились вновь» старшина ратушна, війт, бурмістр, а також оселилися «въ старых домах на своихъ местах» залишки цехових об'єднань, серед яких зустрічаємо й «цех музикантов - 6 дворов: Дороша Павленка, Миско Скрипки, Пилипа Гребенниченко, Панка Демиденка, Демида Старого та Хведора Шевченка» [8, 76].

Можемо припустити, що штат військової музики поповнювався випускниками Канцелярського куреня, що був заснований при Генеральній

Військовій Канцелярії і функціонував у гетьманській столиці Батурині. Адже, за даними дослідника Ю. Іванченка, слухачі вищого навчального закладу вивчали, окрім іноземних мов, юриспруденції, фінансово-економічних наук, військову музику та хорове мистецтво [9, 289].

Військові музики, як гвардія гетьманського уряду, користувалися гетьманськими пільгами. Подвір'я, в яких вони мешкали, на рівні з дворами полкової та сотенної старшини, а також працівників полкової канцелярії, належали до вільних, тобто звільнялися від "общенародних повинностей и податковъ" [7, 293-294]. Серед військових музикантів були й такі, що отримували ранги старшинських посад за особливі заслуги. Так, у Відомості Рум'янцевського опису 1766 р. зареєстрований абшитований значковий товариш Хома Трембач, очевидно, колишній військовий музикант [10, 84].

Військова музика та артилерія, відповідно до універсалів гетьмана Д. Многогрішного, І. Самойловича, до 1708 р. утримувалась на грошові збори з села Нові Млини та його присілків: Пекарьова, Кнутів, Костирьова, Рижків [7, 292-293]. А жителі м. Варви Прилуцького полку «на ратушь никакихъ денежныхъ и хлебныхъ поборовъ не платили, только за гетмановъ бывшихъ Мазепи и Скоропадского поборъ былъ на гетманскую музику»[4, 3].

Мистецтвознавець Л. Баранівська у своїх працях пише, що служба музикантів прирівнювалась до військової. Тому ми можемо зробити припущення, що на її утримання йшла та сама кількість провіанту, що й на звичайні військові потреби. З відомості річного провіанту на військові потреби по Лубенському полку за часів гетьманування І. Мазепи в рік "на расходы войсковые продуктов требовалось: овса мерок полтринадцати, житного борошна мерок дванадцять, пшеничного борошна мерок шесть, гречаного борошна мерок чотири, меду четири пуда, горелки четириста кварт, сира чотири дежки, масла четири фаски, лою каменей пять, кабанов полтредцать, капусты и огирков кадовб, две бочки риби солоной....."[11, 700]. Згідно звітів Генеральної канцелярії 1722 р., за роки гетьманування І. Мазепи на музику військову давалося на рік: грошей – по 40 талярів на людину, а на всіх 8 осіб – 8 рублів, і по 2 рублі "на кожужхи". Окремою статтею передбачалося диференційоване жалування, а саме: "рядовим музикантам – "барва, сукно, локтевий крун добрий, мосулбес и по рублю грошей", а "атаману трембачному" і сурмачу особливо – "барва тонкая и по пол косяка лудану и по 8 копеек грошей" [3, 278].

Одяг служителів військової музики, як зазначає історик Є. Славутич, був подібним до вбрання караульних жолдаків, що також належали до гетьманської гвардії і були, як і військові музики, найближчими до гетьмана військовими служителями. Дослідник української старовини М. Сементовський дає детальний опис зовнішніх атрибутів караульних жолдаків: "із верхнего каптана синего сукна, с красным откидным воротником и такими же обшлагами, подкафтання красного также суконного, шаровар яркого цвета по большей части светло-зеленых или оранжевых и черной высокой меховой шапки с красным верхом"[12, 18].

Даний опис речей цілком відповідає побутовим реаліям того часу. Комбінація синього і червоного кольорів мундиру була кольором гетьманської лівреї, тобто відповідала гербовим барвам гетьмана. Тому цілком правдоподібно вважати описаний одяг амуніцією військових музик. Оскільки форма відіграє важливу комунікативну роль, то даний опис демонструє належність служителів музики військової до протекції гетьманського уряду. А номенклатура тканини в службовому гардеробі військових музик є свідченням певного посадового і соціального статусу.

Перебуваючи при гетьманському уряді, військова музика супроводжувала гетьмана під час його дипломатичних зустрічей. В історичних джерелах згадуються поїздки гетьмана до Москви. У 1689 р. під час поїздки до столиці Московської держави гетьмана супроводжували вісім гетьманських «дворян», а також 70 дворових людей, 50 драгунів та музиканти: 10 трубачів та 5 музикантів [13, 324]. У 1705 р. з гетьманом до Москви їхав численний почет на 200 підводах. Крім генеральної старшини і полковників з їх слугами, при І.Мазепі знаходилися канцелярист, конюший, аптекар, лікар, дворяни, дворецький, покоєві слуги, скарбник, челядник і музиканти [13, 324]. Як відомо, у 1708 р. відбувалася дипломатична зустріч гетьмана І.Мазепи зі шведським королем Карлом XII. Її описує історіограф шведського короля Г. Адлерфельд: «29 октября Мазепа явился к Королю с Генеральными: обозным, судьей, писарем, асаулами и несколькими полковниками. Перед ним несли бунчук и булаву. Он произнес речь на латинском языке». Далі продовжує очевидець, що після завершення переговорів «гетьман уехал на свою квартиру; когда он сел на коня, заиграли на трубах и его свита проводила его до места» [14, 470-471].

Військова музика супроводжувала й обряд поховання гетьмана І. Мазепи: «впереди музыканты играли марш погребальный; за ними штаб-офицер нес Гетманскую булаву; шесть белых коней везли на древнях гроб, окруженный козаками, с обнаженными саблями; за гробом шли козаки, заглушая музыку рыданиями; рядовые, с опущенными знаменами, с опрокинутыми ружьями, шли позади» [14, 505].

Отже, наприкінці XVII - на початку XVIII ст. створилися сприятливі умови для розвитку військової музики, функціонування якої належало до етикету гетьмана та урядової старшини. Ці військово-музичні інституції набули політичного значення у веденні офіційного церемоніалу у тогочасній Україні, підкреслювали велич і престиж гетьманської влади.

Література

1. Крип'якевич І. Історія Українського війська: Запорізьке військо.— Ч. 2. — Львів, 1936.
2. Богданов В.О. Службова діяльність та репертуар полкової музики лівобережного козацтва в Україні (друга половина XVII — 80-ті рр. XVIIIст.) // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура. — Харків, 2005. — № 8.
3. Славутич Є. Службовий одяг і мундирне забезпечення військової музики в

Лівобрежній Україні // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – №13. – К., 2006.

4. Романовский В. З історії розвитку духових оркестрів в Україні: XVII –XXI століть – К., 2001.

5. Востоков А. Посольство Шакловитого к Мазепе в 1688 году // Киевская старина. – Т.29. – К., 1890.

6. Горенко Л. Військова музика Лівобережної України XVII-XVIII століть в особах та постатях // Проблеми людини – Т.17. – К., 2000.

7. Лазаревский А. Описание старой Малороссии: Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – Т.2. – К., 1893.

8. Мазепина книга / Упор. та вступна стаття І. Ситого – Чернігів, 2005.

9. Іванченко Ю. Київ - як мистецький Атений XVII–XVIII століть // Мистецтвознавство України. – № 10.– К., 2009.

10. Лазаревский А. Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII–XVIII вв. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Кн.ХІ – К., 1896.

11. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упор. Павленко С. – К., 2007.

12. Сементовский Н. Старина Малороссийская, Запорожская и Донская. – СПб., 1846.

13. Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Т 1. – Казань, 1914.

14.Маркевич М. История Малороссии. – Т.2. – М., 1842.

Олександр Пашковський (Київ), аспірант
Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПШ

Дримби XIII – початку XVII ст. за археологічними знахідками

Досить часто в процесі археологічних досліджень трапляються знахідки, які важко атрибутувати, чи які довгий час інтерпретують неправильно. Це в повній мірі стосується залізних дримб/варганів, що губляться серед інших віднайдених дослідниками старожитностей, бо зазвичай мають неприглядний вигляд, подібний до деформованого залізного дроту. Ця стаття покликана привернути увагу археологів до цієї унікальної категорії знахідок, яка несправедливо ігнорується.

У вітчизняній науковій археологічній літературі дримба, як елемент національної історії і культури, не була предметом ґрунтовного дослідження. Як правило, окремі знахідки були лишень введені до наукового обігу серед масиву іншого археологічного матеріалу. Втім, О.Белько [1, 65-67] та О.Брель [3, 331-334] присвятили свої публікації виключно атрибутуванню поодиноких артефактів з описом їх місця в матеріальній культурі.

Такі російські дослідники як Б.А. Колчин [8, 117-118], В.І. Поветкін [11, 185] зупинялись на варгані як елементі ковальства та музичної культури Русі. Серед останніх досліджень привертає увагу публікація Т.А. Щукіної [16, 275-277], в якій здійснена спроба систематизувати та датувати колекцію варганів з краєзнавчого музею м. Псков.